

*Я.М. ГАДЗАЛО, президент
Національної академії аграрних наук України,
доктор сільськогосподарських наук,
професор, академік НААН*

Про порядок формування тематики наукових досліджень НААН та першочергові завдання аграрної науки на перспективу*

Національна академія аграрних наук України завжди підходила до процесу наукового планування, керуючись чинними правовими нормами, закріпленими відповідними нормативними актами, зокрема Законом України «Про наукову і науково-технічну діяльність». Ми маємо достатній резерв для поліпшення цієї роботи та наближення її до світового рівня.

В умовах сьогодення, коли в країні йде війна і на «вагу золота» кожна бюджетна гривня, нам необхідно зробити все, щоб виділені НААН кошти були використані максимально ефективно, а результати наукових досліджень принесли державі мільйонні прибутки. Кожен із нас має покласти свою цеглину у фундамент боєздатності та продовольчої безпеки нашої держави.

Частка інновацій НААН за 2012–2014 роки у сфері рослинництва та насінництва становила 67%, тваринництва та племінних ресурсів — 63, економіки та аграрної політики — 70%. Створено понад 1700 об'єктів права інтелектуальної власності. Ці результати одержано завдяки головному ресурсу Академії — людському (близько 400 докторів

наук, понад 1700 кандидатів наук, 12 тис. працівників дослідних господарств).

Вжито результативних заходів для повернення до мережі НААН 26-ти дослідних господарств із загальною площею 111 тис. га сільськогосподарських угідь.

За останні три роки з урахуванням усіх видів основної діяльності наукових установ одержано надходження до спеціального фонду НААН, які в середньому становлять 100 млн грн щороку. Проте це лише 22% від обсягів коштів, що призначені на наукові дослідження установ Академії у вигляді замовлень з боку виробничого сектору, або органів виконавчої влади, а необхідно не менше 40%.

Для порівняння, у розвинутих країнах світу цей показник становить 50 (країни ЄС) — 80% (Японія), де ставлять перед ученими конкретні завдання, на які бажають одержати чіткі відповіді у визначені терміни.

На жаль, держава не виділяє на науку належного фінансування, що не дає змоги оновлювати матеріально-технічну базу та проводити наукові дослідження на сучасному рівні. Добрим показником рівня розвитку країни є відсоток ВВП, що інвестується в наукові дослідження. Якщо у розвинутих країнах він перевищує 3%, то в Україні він зменшується до рекордно низького показни-

* Виклад доповіді президента НААН Я.М. Гадзала на засіданні Загальних зборів НААН 12 грудня 2014 р.
© Я.М. Гадзало, 2015

ка — 0,29%, хоча законодавчо декларуються бюджетні асигнування на рівні не менше 1,7%.

Проте в нинішніх умовах розраховувати на збільшення бюджетних надходжень не доводиться. Якщо у 2010 році фінансування із Загального фонду Державного бюджету України становило 487 млн грн, то в 2014-му — 437,1 млн грн. Наступного 2015 року передбачається фінансування на рівні 2014 року.

У сьогоднішніх складних економічних умовах нам необхідно задіяти весь інтелектуальний потенціал і зосередитись на пріоритетних напрямках досліджень, які становлять основу продовольчої та екологічної безпеки держави. На часі розширення тісної співпраці вчених Академії з представниками інших національних академій та освітянських закладів, спеціалістами профільних відомств, бізнесу і громадських організацій. Для започаткування такого підходу Академією впродовж останніх трьох місяців вже проведено низку семінарів і круглих столів.

Так, проблеми виробництва насіння вихідних форм і гібридів кукурудзи та його доробки обговорювали за участі провідних учених та провідних фірм на ринку насіння кукурудзи в Україні.

Не менш змістовною була нарада з проблем і перспектив вирощування сої, переробки та використання продукції в Україні. Вирішено налагоджувати співпрацю з переробними заводами, глибоко дослідити питання впливу переробленого продукту сої на ріст і розвиток тварин, риби, птиці.

У контексті формування енергетичної незалежності країни відбулися кілька семінарів і нарада, присвячені проблемам виробництва біоенергетичних культур та використання альтернативних джерел палива в Україні.

Учені НААН мають бути координаторами досліджень в аграрній сфері у всіх ВНЗ, національних наукових центрах, а також міністерствах і відомствах країни.

Запропонований Президією новий Порядок формування наукової тематики НААН передбачає два етапи і дає можливість не лише демократизувати процес планування наукових досліджень установами Академії,

а й підвищити відповідальність та ефективність використання бюджетних коштів.

На *першому етапі* формування наукової тематики відбуватиметься за відомчим замовленням галузевих відділень НААН із подальшим відбором перспективних наукових проектів на конкурсній основі.

При цьому посилюється роль відділень у формуванні експертних комісій і визначенні пріоритетних напрямів досліджень; в оцінці науково-методичних та результативних показників запропонованих проектів, рівня кваліфікації виконавців і наявності відповідної матеріально-технічної бази для виконання поставлених завдань дослідження.

При формуванні наукової тематики встановлюються чіткі терміни проведення досліджень: до 5-ти років – для фундаментальних і до 3-х років – для прикладних. Водночас на *другому етапі* конкурсу пріоритет буде надано виконавцям задля ініціації короткотермінових фундаментальних і прикладних досліджень пошукової тематики. Пошукова тематика має плануватися на 1 рік і частка її фінансування не повинна перевищувати 30% від загального фонду для фундаментальних і 10% — для прикладних досліджень.

Нове Положення про порядок формування тематики наукових досліджень пройшло якісний етап підготовки та погодження основними учасниками формування науководослідних робіт і відповідає чинним законодавчо-нормативним актам у цій сфері.

На нашу думку, а також з позиції Мінфіну, народних депутатів, як це прописано в Коаліційній угоді, з бюджету мають фінансуватися насамперед фундаментальні дослідження, які повинні бути провідними в тематиці НААН і спрямованими на створення сучасних високопродуктивних сортів рослин та порід тварин, інноваційних агротехнологій, які б відповідали світовим тенденціям і були б орієнтовані на екологічно безпечне й економічно ефективне стале землекористування.

Тим часом прикладні наукові дослідження зі створення харчових продуктів, ветеринарних препаратів, проектів тваринницьких комплексів, виробництва здорового садивного матеріалу плодкових культур тощо слід

планувати за кошти потенційного замовника такої продукції.

Зусилля науковців мають концентруватися на формуванні сталого бренду української сільгосппродукції під гаслом: «Українське — це високоякісне, українське — найкраще», що передбачено ухваленою Програмою дій Уряду.

Порушені питання значною мірою перегукуються з положеннями Коаліційної угоди. Нам потрібно врахувати положення Коаліційної угоди щодо скорочення в перспективі фінансування прикладних досліджень з державного бюджету і в процесі підготовки програми розвитку НААН закласти фундамент для надійного самофінансування за рахунок ефективної діяльності та прибутків дослідних господарств.

Необхідно виходити із завдань, поставлених перед наукою Президентом України П. Порошенком у «Стратегії реформ — 2020», і вирішувати актуальні проблеми, які висуває перед нами суспільство, — проведення змін, визначених Коаліційною угодою.

Угода визначає перелік першочергових завдань та проблем, до розв'язання яких має долучитися аграрна наука і наша Академія зокрема:

- удосконалення земельних відносин;
- розроблення нової системи оподаткування, яка стимулюватиме розвиток сільськогосподарського виробництва;
- удосконалення системи державної підтримки сільськогосподарського виробництва, забезпечення її прозорості;
- державна підтримка фермерських господарств, малих і середніх сільськогосподарських товаровиробників, залучення їх до організованого аграрного ринку;
- забезпечення законодавчого регулювання та практичне запровадження фінансових інструментів на ринках сільськогосподарської продукції;
- розвиток дрібних і сімейних фермерських господарств на засадах кооперації та об'єднання;
- дерегуляція підприємницької діяльності;
- розвиток професійного саморегулювання;

- гармонізація законодавства щодо безпечності харчової продукції із законодавчими актами ЄС;

- формування законодавчої бази для розвитку інфраструктури аграрного ринку;

- розроблення стратегій та механізмів просування вітчизняних виробників сільськогосподарської продукції та продуктів харчування на зовнішні ринки;

- розроблення концепції розвитку сільських територій та її складових;

- забезпечення і стимулювання раціонального використання природних ресурсів, зменшення техногенного навантаження аграрного сектору на навколишнє природне середовище.

Усе це може стати темою досліджень НААН.

«Стратегія реформ — 2020» Президента України передбачає здійснення 62-х реформ і програм. Зокрема, це реформа сільського господарства та рибальства, реформа у сфері якості та безпеки харчових продуктів, земельна реформа. Тож не випадково одним із питань наших Зборів є обговорення Концептуальних засад розвитку сільськогосподарського землекористування сільських територій.

Дієвим важелем подальшого впровадження наукових розробок у практику має стати нормативно-правовий захист вітчизняного ринку наукової продукції. Це може бути впорядкування насінневого ринку України; встановлення обов'язковості у запровадженні лише науково обґрунтованих сівозмін; визначення чітких вимог щодо збалансованого використання, відтворення та управління ґрунтовими ресурсами тощо, що стане прямим і дієвим впровадженням наукових розробок НААН у практику.

Водночас є потреба у створенні умов для ефективного трансферу нових видів конкурентоспроможної наукової продукції на загальнодержавному ринку. Мають запрацювати правові, економічні та організаційні засади державного регулювання інноваційної діяльності в Україні.

Потребує вдосконалення і саме середовище вітчизняної патентно-ліцензійної сфери. Тривалість і дорожнеча патентної процедури та дефіцит коштів, які наукові уста-

нови спроможні виділити на її фінансування, знижують не лише активність щодо належного захисту об'єктів права інтелектуальної власності, створеної за державні кошти, а й значно стримують вихід на міжнародний ринок.

Незадовільними є також діяльність щодо використання ліцензійних договорів про передачу прав на об'єкти промислової власності та їх використання, контроль за зборами та виплатою роялті. Про гостроту всіх цих питань свідчать останні слухання в Комітеті Верховної Ради України з питань науки і освіти, на яких наголошувалося, що лише дієздатна система інтелектуальної власності забезпечує економічне, соціальне і культурне зростання будь-якої країни і як результат — стимулює наукову активність. У цьому контексті хотів би зазначити, що групою вчених Академії разом із вітчизняними та європейськими експертами розроблено європейську модель сплати роялті, яка має працювати вже в 2015 р.

Крім того, важливими є ті реформи і програми, до науково-методичного забезпечення яких має долучитися НААН: програми збереження довкілля, енергонезалежності, залучення інвестицій, реформи у сфері податків, дерегуляції та розвитку підприємництва, малого та середнього бізнесу. І це далеко не повний перелік. Мусимо бути активними в цьому процесі. Українські науковці, а не іноземці мають відігравати ключову роль у проведенні реформ і суспільних змін.

Потрібно продовжити дослідження зі створення досконаліших сортів і гібридів, порід сільськогосподарських тварин з подальшим переходом до етапу біоекономіки. Є нагальна потреба в розробці та впровадженні біоадаптивних технологій вирощування основних культур із чіткою зональною спеціалізацією в умовах зміни клімату.

У галузях землеробства та механізації такими напрямками є наукове забезпечення раціонального земле- і водокористування, розроблення промислових технологій для виробництва та використання альтернативних джерел палива.

У галузі тваринництва — це розвиток генетичних технологій, ресурсощадних технологій виробництва продукції тваринництва.

Мета таких змін — перетворення вітчизняної аграрної науки на ключовий механізм інноваційної моделі розвитку українського сільського господарства. Академія має стати головним рушієм цього наукового механізму.

Щодо проведення оптимізації: у 2010 р. у віданні НААН було 310 наукових установ, підприємств та організацій. Станом на 1 жовтня 2014 р. — 260 (без суб'єктів АР Крим). Зменшилася за цей період і кількість працівників — майже на 9 тис. осіб. Однак головне в оптимізації структури — не зменшення кількості суб'єктів і працівників, а підвищення ефективності нашої праці, одержання нових знань та додаткових надходжень.

Більше того, інколи проведена «оптимізація» створювала чимало проблем. Наприклад, якщо у 2010 р. збитки державних підприємств дослідних господарств НААН становили 2 млн грн, то після оптимізації у 2012 р. — 57,3 млн грн!

Інший приклад. Чистий дохід від реалізації нашої продукції впродовж 2012–2013 рр. збільшився на 37%, а кредиторська заборгованість зросла більше як у 5 разів. І тепер наш головний біль — погашення цієї заборгованості. Тож про яку оптимізацію тут можемо говорити?

З огляду на це нам потрібно завершити підготовку нової Програми інноваційного розвитку НААН. Така робота провадиться групою вчених нашої Академії, і перші пропозиції вже розміщені на сайті Академії для їх обговорення та доповнення конструктивними думками.

Визначення ключових принципів і напрямів розвитку. Основні принципи:

- Щоб уникнути банальних спроб захоплення майна та земель наукових установ, підприємств, організацій, руйнування аграрної науки, принципи публічності, прозорості, логіки, виваженості мають стати ключовими за проведення таких змін.

- Вчені-аграрники разом із представниками освіти та аграрного бізнесу (виробництво, переробка, логістика, інфраструктура тощо) мають брати безпосередню участь у розробленні плану заходів із проведення змін.

- Принцип самоорганізації наукового середовища, де самоврядність НААН має зберігатися і лише посилюватися.

- Забезпечення правових гарантій наукової діяльності:

- зміна моделі управління та фінансування інститутів, перетворення наукових організацій на платформи для підтримки наукових груп за напрямками досліджень;

- розвиток адресної підтримки конкурентоспроможних наукових колективів, розширення практики конкурсного фінансування дослідницьких груп за можливого істотного скорочення частки кошторисного фінансування організацій.

Тому інноваційна інфраструктура має бути сформована так, щоб забезпечити досягнення поставленої мети. Наявність такої інфраструктури — один із ключових принципів успіху аграрної науки. Як засвідчує досвід європейських країн, тут неможливо обійтися без підтримки держави.

Якщо говорити про перспективну структуру НААН, то діяльність її виробничих підрозділів має бути побудована так, щоб зароблені ними кошти стали вагомими джерелом для забезпечення наукової діяльності. Як це зробити — ми повинні думати разом, але певні пропозиції з цього приводу вже напрацьовані.

Ще один із важливих моментів нашої майбутньої концепції розвитку — це інтеграція української аграрної науки у світовий науковий простір. Тут потрібно скористатися можливостями, що відкриваються в Угоді про асоціацію між Україною і ЄС, та наповнити концепцію розвитку Академії конкретним змістом задля її майбутнього, оскільки нам слід пам'ятати, що коли ми самі не подбаємо про наше майбутнє, то хтось це зробить за нас.

На сьогодні в міжнародній науковій діяльності НААН зберігається основна форма реалізації співробітництва — договірна практика з фінансово обчисленим кількісним показником успішності на творчих засадах: це понад 100 нових угод з обсягом фінансування понад 3 млн грн; 155 пролонгованих угод вартістю майже 2 млн грн; ро-

ялті — 1,5 млн грн. Виконувалися 18 грантів загальною вартістю 7,5 млн грн. Контрактацію здійснили партнери із 40-ка країн світу.

Для участі в міжнародних конференціях, виставках, семінарах і форумах здійснено 234 закордонні відрядження, оприлюднено й опубліковано 112 наукових доповідей. Установи Академії відвідали 105 делегацій науковців з 27-ми країн загальною чисельністю понад 500 осіб.

Академічні установи є членами понад 70 провідних європейських і світових міжнародних організацій, академій, центрів, товариств, асоціацій тощо. Міжнародне співробітництво прописано з академіями Литви, Білорусі, Молдови, Чехії, Угорщини, Грузії, В'єтнаму; а також із 8-ми академіями аграрного профілю Китаю (Китайською, Пекінською, Хейлунцзянською, Шандунською, Ляонінською).

Меморандуми про взаєморозуміння з питань розвитку сільськогосподарських досліджень підписано з найпотужнішими аграрними компаніями світу: «Монсанто», «Піонер», «Сингента», насінневою компанією № 1 у Європі і № 4 у світі — «Лімагрейн».

Щоб реалізувати зовнішньоекономічний курс наукової діяльності, Академії необхідно закріпити її позиції як активного учасника співробітництва у Євразоні з подальшою інтеграцією у світовий науковий простір.

При цьому потрібно врахувати ще один важливий момент: максимальне залучення наших теперішніх і потенційних партнерів — сільгоспвиробників, бізнес, освіту, консалтинг, міжнародні організації та проекти на всіх рівнях і на всіх етапах розроблення концепції. І перший крок у цьому напрямку нами вже зроблено: підписано угоду про творчу співпрацю між НААН та НУБіП України, проведено конференцію за підсумками результатів аграрної реформи. Працюють робочі групи з підготовки пропозицій щодо подальшого розвитку Академії.

* * *